

ปัญหาทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่น: ศึกษากรณีการคุ้มครองโดยอาศัยพระราชบัญญัติสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 และกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาอื่นที่เกี่ยวข้อง

The Legal Problems of the Local Wisdom Protection: A Case Study on the Protection by Geographical Indication Act B.E. 2546 and other relevant Intellectual Property Law

จิรเดช ศักขมาตย์*

บทคัดย่อ

จากการศึกษาพบว่า การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีความแตกต่างจากการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่น ๆ เพราะการมีลักษณะเฉพาะตัว (Sui Generis) ดังนั้นหากรัฐต้องการที่จะทำการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพแล้ว ควรต้องมีการออกกฎหมายที่ทำการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะด้วย อย่างไรก็ตาม ในร่างพระราชบัญญัติภูมิปัญญาท้องถิ่น พ.ศ. ... ยังคงมีปัญหาความไม่ชัดเจนต่าง ๆ เช่น เงื่อนไขของการได้มาซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น การทับซ้อนของเขตพื้นที่ ปัญหาผู้มีสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น และปัญหาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งอาจแก้ไขได้ด้วยการกำหนดให้ผู้ค้นพบภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น จะต้องเป็นผู้มีสัญชาติไทย หรือเป็นหน่วยงานของรัฐด้วย เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอาจกำหนดไว้ในบทนิยาม และควรมีการกำหนดไว้ให้ชัดเจนว่าสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มาโดยผลของกฎหมายทันทีที่มีการค้นพบ อีกทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เป็นสิทธิที่มีความเกาะเกี่ยวกับท้องถิ่น การจะให้บุคคลคนใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นเจ้าของสิทธิตลอดไปนั้น อาจกระทบต่อการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนาคต สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงควรเป็นสิทธิเฉพาะตัว และไม่ควรตกทอดไปทางมรดกได้ เมื่อผู้ทรงสิทธิถึงแก่ความตาย ควรให้สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ตกเป็นสิทธิแก่ท้องถิ่นนั้นที่มีฐานะเป็นนิติบุคคล ควรกำหนดคุณสมบัติของผู้เข้ามาทำการเก็บ จัดหา รวบรวม เพื่อการปรับปรุง ศึกษา ทดลอง หรือวิจัยซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยว่าควรเป็นผู้มีสัญชาติไทยเท่านั้น เพื่อมิให้เกิดการรั่วไหลของสิทธิไปยังต่างชาติ และเพื่อให้การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐจึงควรให้มีการจัดตั้งองค์กร หรือหน่วยงานในการกำกับดูแลขึ้นมาต่างหากแยกจากหน่วยงานอื่นโดยอาจให้อยู่ภายใต้สังกัดของกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ในกรณีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ (Biological Resource) นั้น ประเทศกำลังพัฒนา (Developing Countries) อาจใช้การให้ความยินยอมในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพเป็นเงื่อนไขให้ต้องถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ตนต้องการได้อีก ทั้งภายใต้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ และจะต้องมีมาตรการอื่น ๆ ที่ดำเนินการควบคู่ไปพร้อมกับการจัดทำฐานข้อมูลเพื่อป้องกันปัญหาที่อาจขึ้นดังกล่าวด้วย เช่น มาตรการทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม เป็นต้น เช่นนี้จะทำให้การคุ้มครองสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ในที่สุด

* นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี

From the study to one finds that prevention traditional knowledge are different from others intellectual property, because of its Sui Generis nature. Then if a state is required to prevention traditional knowledge as efficiency should be legislate for only prevention traditional knowledge. However, in proposed Act of traditional knowledge, year. still have problem for any unclear such as condition of gain traditional knowledge, overlap of area , problem of person who has rights in traditional knowledge and problem of apply traditional knowledge, etc. This problem may be resolved by determine founder that traditional knowledge must be as Thai nationality for obtain objective of prevention traditional knowledge, may be fixed in definition and should be clearly determined that rights of gained traditional knowledge are validity of law immediately that founded. In addition, traditional knowledge is rights that relative with local, if anyone or any parties as owner all the time may be affect to develop traditional knowledge in future. Therefore, rights in traditional knowledge should be individual rights and not inherit to heritage, when owner dead should be give rights of traditional knowledge belong to rights of that local as juristic person, should be determine qualification of person who collect for improvement, study, examine or research which traditional knowledge that should be only Thai nationality for not leak out of rights to abroad. Moreover, for prevention traditional knowledge as efficiency, state should be set up organization or unit for supervise separate from other units, may be under belong to Intellectual Property Department, Ministry of Commerce. In case of traditional knowledge involve with biological resource, developing country may be consent to access biological resource as condition to transmit required technology. Moreover, under exist intellectual property law and shall be other measures are along with set up database for prevention problem as mentioned, such as measure of economic and social, etc. In this way for prevention traditional knowledge is efficiency accordance with hypothesis is fixed.

คำสำคัญ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา

บทนำ

ปัจจุบันการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบต่าง ๆ ได้ถูกกำหนดขึ้นค่อนข้างจะครอบคลุมสำหรับอุตสาหกรรมแทบจะทุกรูปแบบ มีการกำหนดแนวทางการคุ้มครอง และสาระสำคัญไว้ในข้อตกลง ระหว่างประเทศมากมายไม่ว่าจะเป็นภายใต้กรอบองค์การการค้าโลก (World Trade Organization--WTO) หรือภายใต้กรอบขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization--WIPO) ที่ให้ความคุ้มครองแก่ทรัพย์สินทางปัญญาที่เกิดจากแนวความคิดใหม่ ๆ หรือแนวความคิดที่ได้มีการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ เช่น การคุ้มครองด้านลิขสิทธิ์ เครื่องหมายการค้า สิทธิบัตร และความลับทางการค้า ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การคุ้มครองเหล่านี้ แม้ว่าจะได้มีการวางรากฐานมานานนับศตวรรษแล้วก็ตาม แต่ยังคงเป็นไปเพื่อประโยชน์ของเทคโนโลยีสมัยใหม่ และประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย เนื่องจากการพิจารณาการสร้างผลงานในเชิงปัจเจก (Individualistic Innovation) ที่เป็นแนวความคิดหลักของการคุ้มครองนวัตกรรมต่าง ๆ ภายใต้กรอบกฎหมายของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมที่รับแนวความคิดมาจากกรีก และโรมันเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ประเทศทางฝั่งเอเชีย แอฟริกา ละตินอเมริกา และอเมริกาใต้ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศที่เรียกว่าประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งมีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน โดยเปิดเผยส่งต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่าอย่างต่อเนื่อง โดยแทบจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในองค์ความรู้นั้นเลย กลับยังไม่มีมีการคุ้มครองที่เป็นรูปธรรม ซึ่งอาจจะสืบเนื่องมาจากแนวความคิดของการแบ่งปันระหว่างบุคคลในกลุ่ม และนอกกลุ่มอันเป็นรูปแบบการคิดในเชิงกลุ่ม (Collective Thinking) ที่อาจจะไม่สอดคล้องกับลักษณะการปกป้องสิทธิของแนวความคิดทรัพย์สินทางปัญญาทั่วไป แท้จริงแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นฐานความรู้ที่ยิ่งใหญ่ และถ้านับเพียงประเทศ ๆ เดียวก็สามารถรวบรวมภูมิปัญญาเช่นนี้ไว้ได้อย่างมหาศาล หากมีการจัดระบบฐานข้อมูลที่ดี ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศที่จัดว่ามีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย และมีประโยชน์ต่อการใช้งานภายใต้สถานการณ์โลกปัจจุบันเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาที่เกิดจากศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ฯลฯ ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ วิธีปฏิบัติ หรือขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งที่สืบทอดกันมาแบบปากต่อปาก และที่มีการจดบันทึกไว้ในรูปลักษณะที่ต่างกันไป ซึ่งบรรดาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาแบบปากต่อปากก็มีการสูญหายไปมากเนื่องจากมักจะเป็นการสืบทอดกันในระดับชุมชนเล็ก ๆ หรือระหว่างคนต่อคน เมื่อเกิดช่องว่างของการสืบทอดก็จะหายสาบสูญไป ส่วนที่ได้มีการบันทึกไว้ก็ได้ถูกส่งถ่ายใช้ต่อ ๆ กันไปในหลาย ๆ ชุมชน และในหลายภูมิภาคจนแทบจะกลายเป็นสมบัติร่วมกันของคนทั้งชาติ (กรมศิลปากร, 2542)

ปัญหาอย่างหนึ่งของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะภายใต้แนวความคิดของทรัพย์สินทางปัญญารูปแบบตะวันตกนั้น ทำให้สิ่งที่ได้รับการสืบทอดกันมา หรือเป็นที่รู้กันในวงกว้างกลายเป็นความรู้สาธารณะที่ทุกคนสามารถนำไปใช้ได้ โดยไม่ต้องคำนึงถึงผู้ที่เป็นเจ้าของที่แท้จริง แม้กระทั่งในประเทศไทยเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลาย ๆ อย่างถูกใช้มาอย่างต่อเนื่องก็ยังไม่มีการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมนัก หากแต่มีกฎหมายคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญารูปแบบตะวันตกที่ครอบคลุมศาสตร์แทบจะทุกสาขาเช่นเดียวกับบรรดาประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย

โดยการตระหนักถึงความสำคัญของการดำรงคงอยู่ และการสงวนรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งหลายของไทย ผนวกกับที่ประเทศไทยมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรชีวภาพ (Biological Resources) ซึ่งจะยิ่งเป็นที่แสวงหาของประเทศอุตสาหกรรมเพื่อนำองค์ความรู้ของไทยไปใช้ร่วมกันทรัพยากรที่เรามีอยู่อย่างมากมาย จึงทำให้ประเทศไทยต้องหามาตรการร่วมกันในอันที่จะปกป้องคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

จากความพยายามในการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบใหม่ อันได้แก่ การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น (Traditional Knowledge) นั้น เป็นองค์ความรู้ที่ถูกพัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง มีการสืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานร้อยนับพันปี และมีการปรับตัว เปลี่ยนแปลง พัฒนาไปตามบริบททางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อกำเนิดขึ้นจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและมีลักษณะเป็นองค์รวมรอบด้าน โดยมีอาจแยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันไปอย่างเด็ดขาด ปัญหาอย่างหนึ่งของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะภายใต้แนวความคิดของทรัพย์สินทางปัญญาที่ได้รับการสืบทอดกันมา หรือเป็นที่รู้จักกันในวงกว้างกลายเป็นความรู้สาธารณะที่ใครก็สามารถนำไปใช้ได้ โดยไม่ต้องมีการคำนึงถึงผู้ที่เป็นเจ้าของที่แท้จริง แม้กระทั่งในประเทศไทยเองที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลาย ๆ อย่างถูกใช้มาอย่างต่อเนื่องก็ยังไม่มีการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมนัก

ในปัจจุบัน ประเทศไทยยังมิได้มีกฎหมายที่จะทำการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้เอง ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาปัญหากฎหมายในการคุ้มครองสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่น ศึกษากรณีการคุ้มครองโดยอาศัยกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อให้ทราบถึงความแตกต่างระหว่างการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นกับทรัพย์สินทางปัญญาประเภทต่าง ๆ และความจำเป็นในการอุดช่องว่างปัญหา

ในการศึกษาแนวความคิด และทฤษฎีในการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา และความเป็นมาในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ทำการศึกษาดังต่อไปนี้

1. ศึกษาลักษณะทั่วไปของทรัพย์สินทางปัญญา ประกอบไปด้วย

1.1 ลิขสิทธิ์ (Copyrights) หมายถึง สิทธิแต่ผู้เดียวที่จะทำการใด ๆ ตามพระราชบัญญัตินี้เกี่ยวกับงานที่ผู้สร้างสรรค์ได้ทำขึ้น¹

1.2 สิทธิบัตร (Patents) หมายถึง หนังสือสำคัญที่รัฐออกให้เพื่อคุ้มครองการประดิษฐ์คิดค้นหรือการออกแบบผลิตภัณฑ์ ที่มีลักษณะตามที่กำหนดในกฎหมาย²

1.3 เครื่องหมายการค้า (Trade Marks) หมายถึง เครื่องหมายที่ใช้หรือจะใช้เป็นที่หมายหรือเกี่ยวข้องกับสินค้า เพื่อแสดงว่าสินค้าที่ใช้เครื่องหมายของเจ้าของเครื่องหมายการค้านั้นแตกต่างกับสินค้าที่ใช้เครื่องหมายการค้าของบุคคลอื่น³

1.4 ความลับทางการค้า (Trade Secrets) หมายถึง ข้อมูลการค้าซึ่งยังไม่รู้จักกันโดยทั่วไป หรือยังเข้าถึงไม่ได้ในหมู่บุคคลซึ่งโดยปกติแล้วต้องเกี่ยวข้องกับข้อมูลดังกล่าว โดยเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เนื่องจากการเป็นความลับ และเป็นข้อมูลที่ผู้ควบคุมความลับทางการค้าได้ใช้มาตรการที่เหมาะสมเพื่อรักษาไว้เป็นความลับ⁴

¹ พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537 มาตรา 4

² พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ.2522 มาตรา 3

³ พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ.2534 มาตรา 4

⁴ พระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ.2545 มาตรา 3

1.5 สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications) หมายความว่า ชื่อ สัญลักษณ์ หรือสิ่งอื่นใดที่ใช้เรียกหรือใช้แทนแหล่งภูมิศาสตร์และที่สามารถบ่งบอกว่าสินค้าที่เกิดจากแหล่งภูมิศาสตร์นั้นเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ ชื่อเสียง หรือคุณลักษณะเฉพาะของแหล่งภูมิศาสตร์ดังกล่าว⁵

2. ศึกษาแนวความคิดในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่

2.1 ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

2.2 ความจำเป็นของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้แก่

- 1) เพื่อรักษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ของสังคม
- 2) เพื่ออนุรักษ์และส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 3) เพื่อคุ้มครองป้องกันการแสวงหาหรือใช้ประโยชน์จาก ภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไม่เหมาะสม

2.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถแบ่งเป็น 3 หมวด ได้แก่

1) องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น (Traditional Knowledge) หมายถึง องค์ความรู้วิธีการ ทักษะ นวัตกรรม แนวปฏิบัติ หรือการเรียนรู้ที่เป็นผลมาจากกิจกรรมทางปัญญาในรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น มีการสืบทอดและพัฒนาจากรุ่นอดีตสู่รุ่นปัจจุบัน ผ่านกาลเวลา เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับการทำไวน์กระชายดำ การทำมีดอรัญญิก การทอผ้าไหม เป็นต้น

2) การแสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expression of Folklore) หมายถึง การแสดงออกซึ่งองค์ความรู้และวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านที่แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งปรากฏหรือแสดงให้เห็นในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การแสดงออกทางวาจา (เช่น ตำนาน กวีนิพนธ์ ปริศนา เรื่องเล่า) การแสดงออกทางดนตรี (เช่น เพลง ดนตรี) การแสดงออกทางกาย (เช่น การเต้น การแสดงละคร พิธีกรรม) การแสดงออกในสิ่งที่จับต้องได้ (เช่น งานศิลปะ รวมถึง ภาพวาด งานจิตรกรรม) เป็นต้น

3) ทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resource) หมายความว่ารวมถึง ทรัพยากรพันธุกรรม สิ่งมีชีวิตหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของสิ่งมีชีวิต หรือองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตของระบบนิเวศ ซึ่งมีประโยชน์หรือคุณค่าตามความเป็นจริงและตามศักยภาพ เช่น พืชสมุนไพรประจำท้องถิ่นที่สามารถนำมาผลิตยารักษาโรคต่าง ๆ ได้ เป็นต้น

2.4 ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีด้วยกันหลายปัญหา เช่น ปัญหาการที่ภูมิปัญญาของไทยถูกต่างชาตินำไปใช้ประโยชน์โดยไม่ได้รับอนุญาต ปัญหาที่ยังไม่มีความตกลงระหว่างประเทศใดวางมาตรฐานการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ ปัญหาการกระจายของฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยที่อยู่ในหน่วยงานต่าง ๆ มีความซ้ำซ้อน คับเกี่ยวกัน และปัญหาการไม่มีหน่วยงานที่กำกับดูแลเรื่องการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะ เป็นต้น

⁵ พระราชบัญญัติคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ.2546 มาตรา 3

2.5 ประโยชน์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งผลดีทั้งทางด้านมิติของเศรษฐศาสตร์ กล่าวคือ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ จะทำให้เกิดการสร้างงาน และสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน เกิดการหมุนเวียนและกระจายรายได้มาสู่ท้องถิ่น และผลดีทางด้านมิติของวัฒนธรรม กล่าวคือ การรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เกิดการหวงแหนเอกลักษณ์ของชาติ เกิดความภูมิใจในรากเหง้าของตนเอง

2.6 การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในต่างประเทศได้ปรากฏอยู่ในหลายประเทศ เช่น อินเดีย โคลอมเบีย และแคนาดา เป็นต้น

3. กฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 และพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงที่มาและความสำคัญของปัญหากฎหมายในการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. เพื่อศึกษาถึงแนวความคิด และทฤษฎีของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทต่าง ๆ
3. เพื่อศึกษาถึงวิวัฒนาการในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยอาศัยทรัพย์สินทางปัญญาในประเทศไทยและต่างประเทศ
4. เพื่อศึกษาถึงกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น
5. เพื่อวิเคราะห์ถึงปัญหาทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอาศัยพระราชบัญญัติสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 และกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาอื่นที่เกี่ยวข้อง
6. เพื่อนำผลการศึกษาวิจัยไปพิจารณาความเหมาะสม และใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีกฎหมายภายใน ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 และพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 และกฎหมายต่างประเทศ ได้แก่ อนุสัญญาเบอร์น์ว่าด้วยการคุ้มครองงานวรรณกรรมและศิลปกรรม อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า สนธิสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืชเพื่ออาหารและการเกษตร และปฏิญญาโดฮา รวมถึงความคิดเห็นทางวิชาการจากหนังสือ วารสาร บทความทางวิชาการ และข้อมูลในอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบข้อเท็จจริง สภาพความเป็นมาและปัญหาที่เกิดขึ้น โดยนำมาวิเคราะห์กับแนวความคิดและทฤษฎีของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการจำแนกวิเคราะห์ เปรียบเทียบให้เห็นถึงข้อดี ข้อเสีย และความแตกต่างกับทรัพย์สินทาง

ปัญหาประเภทต่าง ๆ เช่น ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร ความลับทางการค้า เครื่องหมายการค้า และสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ อันแสดงให้เห็นถึงข้อบกพร่องของกฎหมายที่ไม่ครอบคลุมถึงการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อนำข้อสรุปที่ได้มาใช้เป็นข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาคู่ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

บทนิยาม

ในร่างพระราชบัญญัติภูมิปัญญาท้องถิ่น พ.ศ. ได้ให้บทนิยามไว้ดังนี้

“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายความว่า ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทรัพยากรชีวภาพ และองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

“ศิลปวัฒนธรรม” หมายความว่า งานสร้างสรรค์ของกลุ่มคนในชุมชนบนพื้นฐานทางวัฒนธรรม และสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประโยชน์ของกลุ่ม โดยสะท้อนความคิดและความคาดหวังของชุมชนนั้น ด้วยเป็นการแสดงออกซึ่งเอกลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม มาตรฐานและคุณค่าของชุมชน ทั้งนี้ อาจแสดงออกโดยทางเสียง การเขียน หรือโดยวิธีอื่น ๆ รวมถึง 1) เรื่องเล่าพื้นบ้าน กวีนิพนธ์พื้นบ้าน และปริศนาพื้นบ้าน 2) เพลงพื้นบ้านและดนตรีพื้นบ้าน 3) พ็อนรำพื้นบ้านและละครพื้นบ้าน 4) ผลผลิตของศิลปะพื้นบ้าน เช่น จิตรกรรมพื้นบ้าน ประติมากรรมพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน

“ทรัพยากรชีวภาพ” หมายความว่า ทรัพยากรพันธุกรรม สิ่งมีชีวิตหรือส่วนใด ๆ ของสิ่งมีชีวิต หรือองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ซึ่งมีประโยชน์หรือคุณค่าต่อมนุษยชาติ

“องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น” หมายความว่า พื้นความรู้ความสามารถ วิธีการ หรือเทคโนโลยีที่มีการสืบทอดกันมา รวมทั้งเทคโนโลยีหรือวิธีการใด ๆ ที่ใช้ระบบชีววิทยา หรือสิ่งมีชีวิต หรืออนุพันธุ์ของสิ่งเหล่านั้น มาใช้หรือปรับปรุงเพื่อเกิดประโยชน์ต่อสินค้าและบริการ

“เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายความว่า ผู้ค้นพบ คิดค้น สร้างสรรค์ ศิลปะ วัฒนธรรมพื้นบ้าน ทรัพยากรชีวภาพ หรือองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น และให้หมายความรวมถึงผู้รับโอนสิทธิตามพระราชบัญญัตินี้ด้วย

“การหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์” หมายความว่า การแสวงหาผลประโยชน์โดยการขาย ให้เช่า หรือโดยการกระทำอื่นใดเพื่อให้ได้มาซึ่งค่าตอบแทนหรือประโยชน์อื่นใด และให้หมายความรวมถึงการนำเสนอเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์ด้วย

ผลการวิจัย

ในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยอาศัยทรัพยากรทางปัญญานั้น มีประเด็นปัญหาสำคัญอันอาจจำแนกได้ดังนี้

1. ปัญหาความไม่ชัดเจนของร่างพระราชบัญญัติภูมิปัญญาท้องถิ่น พ.ศ. ... พบว่า

1.1 ปัญหาลักษณะของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ในร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ มิได้กล่าวถึงลักษณะหรือเงื่อนไขของการได้มาซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นใด ๆ จึงทำให้เกิดปัญหาว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น หากมีการทับซ้อนของเขตพื้นที่ที่ดี หรือมีการคิดค้นอย่างเดียวกันในต่างพื้นที่ที่ดี เช่นนี้จะมีการได้สิทธิอย่างไร

3. ปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะเทคโนโลยี การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะเทคโนโลยีมีประเด็นที่ต้องพิจารณา ดังนี้ (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ และคณะ, 2546)

3.1 การรับรองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้หลักกฎหมายระหว่างประเทศ แม้ปัจจุบันจะพบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับในเวทีระหว่างประเทศ และมีกฎหมายระหว่างประเทศหลายฉบับ กล่าวถึงการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ก็ยังมีข้อโต้แย้งในเชิงแนวคิดที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติให้เป็นผลจริงได้

3.2 รูปแบบการเข้าถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเด็นที่ต้องพิจารณาเป็นประการแรก คือ “การเข้าถึง” (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) นั้นมีขอบเขตและความหมายอย่างไร อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ได้ให้นิยาม “การเข้าถึง” (Access)

4. ปัญหาการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน พบว่าจากการศึกษา ยังไม่มีหน่วยงานเฉพาะที่ทำหน้าที่ในการรวบรวมฐานข้อมูลดังกล่าว ซึ่งการจัดทำฐานข้อมูล (Database) เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน จะเป็นประโยชน์ทั้งในด้านการใช้เป็นหลักฐานสำหรับผู้ตรวจสอบสิทธิบัตรที่จะระบุว่าสิ่งที่นำมายื่นจดสิทธิบัตรนั้นไม่ใหม่ (Non-Novel) หรือเป็นการตรวจสอบว่าได้มีการขกขวยทรัพยากร ชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพนั้น ๆ ไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของหรือไม่ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องช่วยในเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์ไปยังชุมชน หรือกลุ่มบุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือศิลปวัฒนธรรม พื้นบ้านนั้นด้วย

อภิปรายการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีความแตกต่างจากการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่น ๆ เพราะการมีลักษณะเฉพาะตัว (Sui Generis) ดังนั้นภาครัฐต้องการที่จะทำการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพแล้ว ควรต้องมีการออกกฎหมายที่ทำการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะด้วย อย่างไรก็ตาม ในร่างพระราชบัญญัติภูมิปัญญาท้องถิ่น พ.ศ. ยังคงมีปัญหาความไม่ชัดเจนต่าง ๆ เช่น เงื่อนไขของการได้มาซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น การทับซ้อนของเขตพื้นที่ ปัญหาผู้มีสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น และปัญหาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งอาจแก้ไขได้ด้วยการกำหนดให้ผู้ค้นพบภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น จะต้องเป็นผู้มีสัญชาติไทย หรือเป็นหน่วยงานของรัฐด้วย เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอาจกำหนดไว้ในบทนิยาม และควรมีการกำหนดไว้ให้ชัดเจนว่าสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มาโดยผลของกฎหมายทันทีที่มีการค้นพบ อีกทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เป็นสิทธิที่มีความเกาะเกี่ยวกับท้องถิ่น การจะให้บุคคลคนใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นเจ้าของสิทธิตลอดไปนั้น อาจกระทบต่อการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนาคตได้

สรุป

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จึงอาจสรุปได้ว่า สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงควรเป็นสิทธิเฉพาะตัว และไม่ควรตกทอดไปทางมรดกได้ เมื่อผู้ทรงสิทธิถึงแก่ความตาย ควรให้สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ตกเป็นสิทธิแก่ท้องถิ่นนั้นที่มีฐานะเป็นนิติบุคคล ควรกำหนดคุณสมบัติของผู้เข้ามาทำการเก็บ จัดหา รวบรวม เพื่อการปรับปรุง ศึกษา ทดลอง หรือวิจัยซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยว่าควรเป็นผู้มีสัญชาติไทยเท่านั้น เพื่อมิให้เกิดการรั่วไหลของสิทธิไปยังต่างชาติ และเพื่อให้การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐควรมีการจัดตั้งองค์กร หรือหน่วยงานในการกำกับดูแลขึ้นมาต่างหากแยกจากหน่วยงานอื่นโดยอาจให้อยู่ภายใต้สังกัดของกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ในกรณีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพนั้น ประเทศกำลังพัฒนาอาจใช้การให้ความยินยอมในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพเป็นเงื่อนไขให้ต้องถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ตนต้องการได้ อีกทั้งภายใต้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ และจะต้องมีมาตรการอื่นๆ ที่ดำเนินการควบคู่ไปพร้อมกับการจัดทำฐานข้อมูลเพื่อป้องกันปัญหาที่อาจขึ้นดังกล่าวด้วย เช่น มาตรการทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม เป็นต้น เช่นนี้จะทำให้การคุ้มครองสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2542). **วัฒนธรรม อารยธรรม ภูมิปัญญาและเทคโนโลยี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการกรมศิลปากร.
- เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ. (2546). "ความพึงพอใจในกฎหมายพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 ต่อการเตรียมความพร้อมเป็นนายทะเบียนจังหวัดของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข พ.ศ. 2546". กรุงเทพมหานคร: สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- วัล ดิงสมิตร. (2543). บทบาทของทรัพย์สินทางปัญญากับการประกอบธุรกิจ. **ดุลพินิจ**. 47 (2), 41-54.
- สมชาย รัตนเชื้อสกุล. (2546). **โจรสลัดชีวภาพ (Bio-piracy): ที่มา ปัญหา และแนวทางสำหรับประเทศไทยตามกรอบความตกลงทริปส์. นิติศาสตร์**. 33 (98).
- Correa, C. 2001. (1997). **Traditional Knowledge and Intellectual Property: Issues and Options Surrounding the Protection of Traditional Knowledge**. The Quaker United Nations Office.
- Cornish, William R. (1999). **Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks, and Allied Rights**. London: Sweet & Maxwell.
- Government of India in Cooperation with UNCTAD. (2002). **Protecting Traditional Knowledge-The International Dimension**, By Department of Commerce Government of India, International Seminar on Systems of Protection of Traditional knowledge Organized by the Department of Commerce. New Delhi.
- UNDP. (1999). **Human Development Report 1999**. Chapter 2.
- World Health Organization. (2001). **Report of the Inter - Regional Workshop on Intellectual Property Rights in the Context of Traditional Medicine**.